Pieter Omtzigt

Een nieuw sociaal contract

2021 Prometheus Amsterdam

© 2021 Pieter Omtzigt
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Jacqueline de Haas
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4805 8

Woord vooraf

> En opeens komt het besef, de deprimerende gedachte, dat Nederland werkelijk af is. Zoals een huis af kan zijn. Een huis dat tot de laatste druppel verf, de laatste deurknop, de ultieme plant op de vensterbank af is.

Dat schreef Sylvain Ephimenco in 1998 in *De Groene Amsterdammer*. Heel lang geloofden we inderdaad dat Nederland af was. Ja natuurlijk, er waren af en toe dingen die om een oplossing vroegen: een weg die moest worden aangelegd, een natuurgebied dat om herstel vroeg of een nieuwe woonwijk die gebouwd moest worden. Ondertussen konden we ons uitleven op onze favoriete hobby's: de rest van de wereld vertellen wat zij beter moeten doen. Colleges geven over mensenrechten met een opgeheven vingertje. Andere landen helpen met hun waterwerken. Of gewoon elke nieuwe groep willen emanciperen in de Nederlandse samenleving.

Ongemerkt is een aantal van onze instituties langzaam geërodeerd, is een deel van ons sociale bindmiddel weggevallen en zijn verschillende impliciete afspraken tussen overheid, burger,

bedrijven en maatschappelijk middenveld opgezegd. Dat gebeurde niet expliciet en met een daverende klap, het was geen vooropgezet masterplan. Het gebeurde met kleine stapjes.

Traditionele taken van de overheid en de samenleving zijn in de loop der tijd verwaarloosd. De volkshuisvesting werd woningmarkt. Op die woningmarkt is het voor starters moeilijk, zo niet onmogelijk, om een plek te bemachtigen. Ze kunnen niet tegen een redelijke prijs kopen en niet tegen een redelijke prijs huren.

We maakten modellen van alles en verschuilden ons achter voorbeeldhuishoudens in koopkrachtplaatjes. Maar of je echt kunt rondkomen vertelden die theoretische modellen niet. Toch stijgt onze koopkracht volgens de regering elk jaar, is er altijd vooruitgang en hooguit een keer een jaartje stilstand.

Onze stikstofmodellen bepalen dat je tussen 6.00 uur en 19.00 uur 100 kilometer mag rijden op de 'snel'wegen en volgens die geweldige modellen is de elektrische auto een zegen, die nauwelijks subsidiegeld gekost heeft.

Maar het is een schijnwerkelijkheid. Een façade, waarachter we zien dat het voor onze eigen kinderen moeilijker is om de transitie te maken van het einde van de middelbare school (zestien tot achttien jaar) naar de gezinsfase (rond de dertig jaar). Want de beurzen zijn afgeschaft, een vaste baan is vaak niet beschikbaar en de huizenmarkt is onbereikbaar.

De arbeiders, mensen die het echte werk doen in fabrieken en ziekenhuizen, op kantoren en kazernes, in winkels, scholen en verpleeghuizen, staan feitelijk niet meer centraal in het beleid.

Wie Ephimenco nu leest, weet dat de samenleving niet langer af is.

De politiek is een steeds kleinere zelfstandige kaste geworden die steeds minder geworteld is in, en onderdeel is van, de maatschappij. Politieke partijen waren altijd machtsmachines én bewegingen. Zij worden steeds meer enkel machtsmachines. Deze macht ondervindt nauwelijks tegenmacht, hooguit een beetje hindermacht. Maar niet genoeg van kritische, onafhankelijke media. Niet van het middenveld, dat bestaat uit clubs die vaak hun inkomsten krijgen uit de subsidieruif van de staat of uit een loterij. En ook de rechterlijke macht, het parlement en de ombudsman laten forse steken vallen bij hun functie om de burger, het gezin te beschermen tegen de almacht en de willekeur van de staat.

In deze constellatie gebeuren er ongelukken. Het meest tragische ongeluk voor mij was het toeslagenschandaal. Er was geen planning en al helemaal geen masterplan. Toch werden duizenden gezinnen totaal vermalen door een almachtige Belastingdienst. En ze waren onzichtbaar in onze beleidsmodellen en koopkrachtplaatjes.

Erger nog: ze waren jarenlang onzichtbaar in de media. Jarenlang ontstond er geen gecoördineerde actie in dat mooie aangeharkte maatschappelijke middenveld. Jarenlang zagen de rechters niet dat ze de overheid moesten stoppen. Jarenlang deed de Tweede Kamer niets. Jarenlang greep de ombudsman niet echt in en jarenlang hielden de Belastingdienst en de regering alles onder de pet, ook toen ze precies wisten hoe het zat.

Ik ben ervan overtuigd dat het niet alleen hier misgaat, maar dat er een aantal structurele problemen is in de manier waarop onze samenleving is ingericht.

In dit boek wil ik er een paar benoemen en uitwerken. Het boek bevat geen perfecte oplossingen, geen fijngeslepen edel-

stenen. Eerder ruwe natuurstenen blokken. Blokken om samen een nieuw sociaal contract mee vorm te geven en op te bouwen.

Dat contract gaat dus niet alleen over burgers en de overheid, maar ook over grote bedrijven, die losgezongen zijn van nationale samenlevingen. Het gaat over maatschappelijke instellingen die los zijn geraakt van hun kerntaak, van hun opdracht waartoe ze op aarde zijn. En het gaat over de inrichting van onze politiek en instituties, die hun gezag en slagkracht hebben verloren, vaak ook door hun eigen falen.

Er zijn oplossingen. Een land dat erin slaagde om het water te overwinnen, dat een leidende handelsnatie was – en is – met een sterke pioniersgeest, moet en kan deze problemen te boven komen. Een land waar miljoenen vrijwilligers de noden in de samenleving lenigen en zich inzetten voor hun medemensen kan ook instituties herstellen en ontstane gaten opvullen.

We kunnen en moeten samen bouwen aan een nieuw evenwicht, aan sterkere, betrouwbare en slagkrachtige instituties. Laten we werken aan een rechtsstaat waar soms fouten gemaakt worden en dingen misgaan, maar waar burgers hun recht kunnen halen en waar de noden van gewone mensen centraal staan: zorg, huisvesting, gedegen onderwijs, een baan, een schone leefomgeving, een plek van en voor gezinnen. Laten we ons inzetten voor een samenleving waar we elkaar aanspreken op fouten en ze toegeven, zonder elkaar meteen de huid vol te schelden of aan de schandpaal te nagelen.

Niet alles komt aan bod in dit boek. Zo worden de problemen van de Europese Unie en de euro maar gedeeltelijk besproken, omdat ze zo complex zijn en niet alleen door Nederland te veranderen zijn. Migratie en corona zijn eveneens twee

belangrijke vraagstukken, maar verdienen een aparte behandeling, een volgende keer.

Ik realiseerde me dat het goed is wat over mezelf te vertellen omdat mijn omzwervingen door Engeland en Italië, mijn terugkeer naar Nederland en het jarenlange werk in de Tweede Kamer iets vertellen over wie ik geworden ben en waarom ik bepaalde vraagstukken benader zoals ik het doe. Tegelijkertijd vermijd ik liever mijn persoonlijke verhaal. Daarom heeft Welmoed Vlieger, filosoof en columnist, mij geïnterviewd en het persoonlijke deel geschreven. Daarnaast hielp zij mij bij het ordenen van een groot deel van het boek.

Wat de structuur van het boek betreft: na het eerste deel over mijn levensloop vertel ik in deel II over de problemen in Europa, die mij hielpen de ogen te openen voor de Nederlandse situatie en Nederland zelf. Vervolgens ga ik in deel III uitgebreid in op modellen, en hoe deze Nederland en de Nederlandse beleidsvorming bepalen. We zullen zien dat het overmatig werken met modellen – zoals in Nederland gebeurt – een aantal grote nadelen heeft en vaak onvoldoende recht doet aan de werkelijkheid en de problemen waar veel burgers mee te maken hebben. In deel IV volgt een uitgebreide bespreking van de kinderopvangtoeslagenaffaire bij de Belastingdienst, en van de implicaties die deze heeft voor onze rechtsstaat. Dat de problemen die zich tijdens de kinderopvangtoeslagenaffaire openbaarden niet op zichzelf staan, maar zich ook in andere delen van de samenleving voordoen, zal ik toelichten in deel V. In het afsluitende deel ga ik tot slot in op de noodzaak van een nieuw sociaal contract en doe ik een aantal concrete voorstellen om dit nieuwe sociale contract te realiseren.

Dit boek gaat niet over schuld en zondebokken. Dat is na-

melijk niet behulpzaam. En ik besef terdege dat ik, ook al ben ik vaak een outsider gebleven en misschien ook wel geworden, een onderdeel ben van het systeem en van onze samenleving.

DEEL I

Over Pieter Omtzigt

'Pieter Omtzigt is een bevlogen politicus die detailkennis koppelt aan overzicht en overtuigingen. Daarom is hij vasthoudend, maar ook en vooral buitengewoon loyaal.' Dat zegt Ab Klink, die Omtzigt vooral leerde kennen toen hij woordvoerder zorg was ten tijde van diens ministerschap op het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De doortastende, principiële houding waar het Twentse Kamerlid bekend om staat, levert hem in de loop van zijn politieke carrière bij zowel vriend als vijand nogal wat bijnamen op: politieke pitbull, dossiervreter, terriër en ga zo maar door. Omtzigt zelf blijft er nuchter onder. Wat hem boven alles drijft is een sterk rechtvaardigheidsgevoel: 'Ik kan er niet tegen als er iets gebeurt wat niet klopt.'

Gedurende zijn politieke carrière ontwikkelt Omtzigt zich tot een kritisch en eigenzinnig Kamerlid dat erin slaagt om typisch christendemocratische thema's zoals gerechtigheid, solidariteit, een goed nabestaandenpensioen, het gezin, het opkomen voor de verdrukten en godsdienstvrijheid op de politieke agenda te krijgen. Maar daar blijft het niet bij. Zijn jaren in de

Kamer doen hem gaandeweg inzien dat er enkele cruciale weeffouten in het Nederlandse systeem zitten. Weeffouten die om herstel vragen.

Maar wie is Pieter Omtzigt en wat zijn de drijfveren achter zijn politieke loopbaan? Via een interview lopen we een aantal belangrijke periodes en gebeurtenissen in zijn leven na.

Studietijd (1992-2002)

Je bent ruim tien jaar in het buitenland geweest voor studie en promotieonderzoek. Hoe heb je die tijd beleefd en wat heeft je vervolgens doen beslissen de politiek in te gaan?

Laat ik vooropstellen dat ik echt mazzel heb gehad dat ik overal kon studeren. Het collegegeld was toen nog niet ingevoerd en het Verenigd Koninkrijk was nog gewoon lid van de Europese Unie. Voor die kans ben ik enorm dankbaar.

Mijn liefde voor cijfers en statistieken ontstond al op de middelbare school. Niet dat ik alleen met cijfers bezig was hoor, ik heb tijdens die middelbareschoolperiode ook veel gezeild in Friesland – heerlijk vond ik dat. Dat zeilen ben ik later als student dan ook blijven doen. Op mijn achttiende vertrok ik naar Exeter in Engeland om Economie en Statistiek te studeren. De bedoeling was om daar een jaar te blijven, maar het beviel goed. Het was een mooie periode, waarin ik ook nog een jaar als uitwisselingstudent naar Rome ben geweest, een prachtige stad waar ik me onmiddellijk thuis voelde. Ik kon daarom in Exeter ook een aantal vakken van de opleiding Italiaanse taal- en letterkunde volgen. In Exeter ben ik in 1996

afgestudeerd bij Karim Abadir, professor in de Econometrie en een koptische christen uit Egypte. Na de revolutie van 2011 richtte hij met enkele anderen de liberale partij in Egypte op, die in 2015 de grootste partij werd.

Na mijn afstuderen kon ik een beurs krijgen voor een promotieonderzoek aan het Europees Universitair Instituut in Florence, waarvan er jaarlijks maar een paar aan Nederlandse studenten worden toegekend. De andere optie was om in Groningen te promoveren. Omdat ik toch eigenlijk wel veel zin had om weer terug te gaan naar Italië, en dan vooral naar Florence, hoefde ik niet lang na te denken over deze keuze. Overigens startte ik daar met mijn promotieonderzoek zonder de benodigde master, dus dat was nog wel even aanpoten in het begin.

Het Europees Universitair Instituut van Florence behoort tot een van de twee Europese elite-universiteiten, naast die van Brugge. Kon je er, als nuchtere Twentenaar, een beetje aarden?

Dat ging op zich prima, al was ik ook wel een beetje een outsider. Ik was blij dat ik Italiaans sprak en in een klein dorpje vlak bij de universiteit woonde, waar ik er gewoon bij hoorde. De academische en politieke discussies en debatten, daar genoot ik van. Die diepgaande discussie mis ik wel eens, hoor. Wel begon ik langzaam wat systemische kritiek te hebben op de wijze waarop de Europese Unie georganiseerd is. Dat is de afgelopen jaren verder toegenomen. Mijn studiegenoten uit die tijd werken nu bij allerhande topinstituten en banken verspreid over Europa. Zo is het plaatsvervangend hoofd monetair beleid van de Europese Centrale Bank, een beleid waar ik fundamentele kritiek op heb, een van mijn oude studiegenoten. De ECB staat

voor een systeem dat in mijn optiek juist op de schop moet.

De jaren in Florence, waar ik van 1996 tot 2000 studeerde en woonde, verklaren voor een belangrijk deel mijn politieke drive. De universiteit bestond uit vier faculteiten, die van geschiedenis, economie, politieke wetenschappen en rechten. In het eerste jaar moesten we een paper naar keuze schrijven. Ik koos ervoor om dit over referenda met meer dan twee opties te doen. Welke kiesstelsels kun je toepassen en hoe bepaal je welk stelsel je kiest en hoe komen politieke keuzes dan tot stand, zeker als de keuzes niet helder zijn? Zorg je er echt voor dat de burger werkelijk betrokken blijft bij de publieke keuzes die gemaakt worden? Deze vragen intrigeerden mij mateloos. De wisselwerking tussen de academische en politieke wereld vond daar continu plaats. Veel hoogleraren van wie ik les kreeg, hadden een sterke politieke interesse. De keuze om de politiek in te gaan was in deze omgeving dan ook helemaal niet vreemd. De voormalig premier van Italië, Giuliano Amato, gaf daar bijvoorbeeld ook les. Hij werd daarna weer minister van Financiën en vervolgens nog een keer premier van Italië. Het academische was voor mij nooit alleen maar iets theoretisch, maar hing steeds ook samen met de vraag welke consequenties de theorie heeft voor het Nederlandse of het Europese beleid. Het was voor mij, vanuit deze achtergrond, dan ook een natuurlijke keuze om politiek actief te worden.

Daarnaast zijn die jaren in Florence bepalend geweest voor mijn kijk op modellen, waar ik in mijn proefschrift uitgebreid op in ben gegaan.[1] Hoe selecteer je het juiste model en wanneer is het zinnig om een model te gebruiken en wanneer vooral niet? Verschillende hoogleraren, onder wie eerst David Henry uit Oxford en Grayham Mizon uit Southampton, en

later ook Søren Johansen uit Kopenhagen, hebben op het punt van modellen grote invloed op mijn denken gehad. Ze waren vooral allemaal heel precies in hoe je modellen selecteert en gebruikt en konden haarfijn uitleggen waarom veel statistische modellen ongeschikt zijn of gecorrigeerd moeten worden. Ik wilde een deel van mijn promotie doen over de vergrijzing en pensioenstelsels in de Europese Unie, had zelfs al een paar hoofdstukken over dit onderwerp klaarliggen. Maar mijn hoogleraar, Ramon Marimon, werd van de ene op de andere dag staatssecretaris in Spanje. Daardoor promoveerde ik uiteindelijk, in 2003, bij Søren Johansen op een aantal papers over automatische modelselectie en methodes om correcties toe te passen wanneer er te weinig observaties zijn om standaard statistische testen toe te passen. De discussies gingen dus altijd over de beperkingen van modellen en vooral over wat je er niet mee kunt doen.

In Nederland zijn juist die modellen voor een belangrijk deel bepalend voor het beleid. Ik denk bijvoorbeeld aan de grote rol van het CPB. Jij hebt het nu over de beperking van modellen, wat bedoel je daarmee?

Juist op dit punt gaat het in ons land grondig mis. Er wordt in Den Haag te veel gestuurd op modeluitkomsten in plaats van op de werkelijkheid. Het hele Nederlandse politieke systeem is gebouwd op koopkrachtplaatjes, stikstofmodellen, kortom op 'modeldenken'. Hoe zo'n model in het echt uitpakt en of het voldoende de werkelijkheid omvat lijkt niet altijd even relevant. Ik moet in dat verband vaak denken aan de beroemde grotvergelijking van Plato: zijn we nu met de echte wereld of

met de schaduwwereld bezig? Alles wat niet in de modellenwereld meegenomen wordt, bestaat gewoonweg niet. En vaak is dat een groot deel van de werkelijkheid. Ik heb daar fundamentele kritiek op.

Waar pertinent aan voorbij wordt gegaan is dat je altijd moet controleren welke aannames er ten grondslag liggen aan het model. Statistisch gezien kun je een model alleen gebruiken als de aannames geldig zijn. Het gebeurt nog wel eens dat de aannames te rooskleurig zijn en dat er geen rekening wordt gehouden met onverwachte en grote afwijkende gebeurtenissen, bijvoorbeeld een grote bankencrisis of een pandemie. Het probleem is: als je er in de schaduwwereld van het model van uitgaat dat de onverwachte gebeurtenissen niet bestaan, kan het goed misgaan. We optimaliseren het beleid in modellen die een groot deel van de echte wereld niet beschrijven, die er ver naast zitten en heel slecht voorspellen, omdat ze per definitie heel grote onzekerheidsmarges kennen. En toch kijken we naar de modellen om beleid te maken. We gebruiken deze dus niet om iets te testen, maar we selecteren het beleid dat het best uit het model komt, ook al weten we dat het model fout is.

Waarom wordt er zo'n enorm groot belang aan die modellen gehecht bij het maken van beleid?

We lijken soms te denken dat de modellen beter zijn in het maken van beleidskeuzes dan mensen. Dat is pertinent onwaar. Ze zijn een nuttig hulpmiddel. Maar de waarheid zijn ze niet. Wat het goed doet in de modellen kan een ramp zijn voor de burgers. Je moet je dus altijd bewust zijn van de beperking van modellen en oog houden voor onverwachte gebeurtenis-

sen in de werkelijke wereld. Dat gebeurt in Den Haag vrijwel nooit. Het risico daarvan is dat er geen inhoudelijk doordachte keuzes meer worden gemaakt over de samenleving en er volledig op planbureaus zoals het CPB wordt gevaren.

Politieke partijen hebben zich kortom veel te afhankelijk gemaakt van planbureaus die dikke boekwerken vol schrijven over beleid op basis van modellen zonder na te gaan hoe een en ander uitwerkt in de praktijk bij de burger. Ondertussen zijn denktanks van de overheid bijna volledig afgeschaft en worden wetenschappelijke instituten steeds onzichtbaarder. Er werken op dit moment nog maar zo'n honderd mensen in Den Haag bij denktanks terwijl we zevenhonderd voorlichters hebben. Het gevolg daarvan is dat men in Den Haag vooral geïnteresseerd is in hoe het beleid aan journalisten verteld wordt en niet in de vraag wat het betekent voor de burger. Het is echt van groot belang dat de burger weer centraal komt te staan.

Na Florence duurde het nog enkele jaren voor je, in 2002, weer naar Nederland terugkeerde. Wat deed je in die tussentijd en wat was voor jou de aanleiding om uiteindelijk weer naar Nederland terug te gaan?

Na vier jaren Florence verhuisde ik naar Varese (Lombardije) om daar mijn proefschrift af te maken, terwijl ik werkte aan de universiteit van Insubrië. Tussen 2000 en 2002 woonde en werkte ik afwisselend in Varese, Kopenhagen en Amsterdam.

Een van de ontmoetingen die me uit die tijd het meest is bijgebleven is een lang gesprek met Elizabeth Warren. Mijn toenmalige vriendin, die les van haar had, vond dat ik met haar moest praten. Warren liet zien hoe de Amerikaanse midden-

klasse verarmde en nu twee hele inkomens nodig had om rond te komen. Ze prikte feilloos het sprookje door dat vertelt dat elke volgende generatie het economisch beter heeft dan de voorgaande. Die verarming van de middenklasse is nu ook heel goed zichtbaar in Nederland en andere delen van de Europese Unie.

Tijdens het schrijven van mijn proefschrift kon ik een aantal maanden naar Kopenhagen, waar mijn promotor en zijn echtgenote, die ook hoogleraar econometrie is, woonden: Søren Johansen en Katarina Juselius. Denemarken was – na Engeland en Italië – weer een totaal ander land, waar ik behoorlijk aan moest wennen, al zijn er best wel veel overeenkomsten met Nederland. Hoewel het een mooi land en een boeiende tijd was, voelde ik mij meer thuis in Italië. Anders dan in Denemarken sprak ik daar de taal en was ik volledig ingeburgerd. De periode in Denemarken was net te kort om echt onderdeel uit te kunnen gaan maken van die samenleving. Toch hebben al die landen hun stempel op mijn latere loopbaan gedrukt. De plaatsen waar je gewoond hebt, de kennis ervan, die neem je mee in het werk dat je daarna doet. Het aankaarten van de hele kwestie rond transparantie in de Europese Unie heb ik met het Deense parlement gedaan. En dat ik later brexitrapporteur werd heeft weer alles te maken met mijn studieachtergrond in Exeter.

Vanuit het buitenland bleef ik wel de Nederlandse politiek volgen: een moment dat mij nog helder voor ogen staat uit die periode in Kopenhagen is de moord op Pim Fortuyn. Bij een diner in Kopenhagen belde ik meerdere keren naar mijn ouders om te begrijpen wat er gebeurde.

Een van de redenen dat ik in 2002 definitief terug ben gegaan naar Nederland is omdat ik niet het gevoel had dat ik in de Italiaanse universitaire wereld mijn draai zou kunnen vin-